

UDK 378.046.2: 811.163.6.09(497.5 Zagreb)](091)

Pregledni članak

Primljen: 28. 10. 2010.

Prihvaćen za tisak: 04. 11. 2011.

KREŠIMIR NEMEC
Filozofski fakultet
I. Lučića 3, HR – 10000 Zagreb
knemec@ffzg.hr

SLAVENSTVO, NOVOILIRSTVO, SLOVENSTVO (IZ POVIJESTI ZAGREBAČKE SLOVENISTIKE)

U članku se daje povijesni pregled razvoja studija slovenistike u Zagrebu i ideoloških modela koji su se uz taj studij vezali. Dopusnica za otvaranje novoga, modernoga Sveučilišta u Zagrebu izdana je 19. X. 1874., a samo dvije godine kasnije počinju i prva sveučilišna predavanja o slovenskom jeziku, ubrzo i o književnosti. Tradicija zagrebačke slovenistike duga je više od 130 godina. Utemeljitelj i prvi profesor slovenistike bio je Fran Celestin, koji je studij ugradio u širi kontekst slavenske filologije. Njegov nasljednik Fran Ilešič, blizak novoilirskim ideološkim pozicijama, inzistirao je na komparatističkoj vizuri i bavio se uglavnom zonama dodira između hrvatske i slovenske književnosti. Nakon Ilešiča studij sve više obilježava samosvjesno slovenstvo kome su pečat udarili Anton Slodnjak i Fran Petrè.

KLJUČNE RIJEČI: *Sveučilište u Zagrebu, slovenski jezik i književnost, slavenska filologija, ideologija, komparatistika.*

I.

Ima zacijelo neke simbolike u činjenici da je sveučilišni studij slovenistike započeo prije u Zagrebu nego u Ljubljani. Dakako, rezultat je to u prvom redu objektivnih okolnosti, tj. nešto povoljnije pozicije Hrvatske unutar Monarhije koja je omogućila Zagrebu da dobije dopusnicu za otvaranje novoga, modernoga sveučilišta 19. X. 1874. godine, dakle 45 godina prije Ljubljane. No ipak fascinira podatak da ubrzo nakon otvaranja Sveučilišta u Zagrebu, već 1878. godine, započinju na njemu i prva predavanja o slovenskom jeziku, a dvije godine kasnije i o slovenskoj književnosti. Tradicija zagrebačke slovenistike, duga više od 130 godina, svjedoči o živom zanimanju Hrvata za jezik, književnost i kulturu svoga najbližeg susjeda, bez obzira na povremene političke trzavice i međusobne krize povjerenja. Taj se interes njegovao postojano i treba ga uvažiti kao znak istinskoga interkulturalnog dijaloga koji se odvijao kao – da parafraziramo Nietzschea – "s onu stranu dobra i zla".

Začeci sveučilišnoga studija slovenistike u Zagrebu povezani su s imenom dr. Frana Celestina (1843. – 1895.), slovenskog filologa, pripovjedača i esejista. Završivši slavistiku i klasičnu filologiju u Beču, Celestin je neko vrijeme predavao u gimnazijama u Rusiji (Harkov, Vladimir) i u Beču, a potom 1878. dolazi u Zagreb i započinje svoje plodno sedmogodišnje djelovanje na novoosnovanom sveučilištu.

Kao profesor slavenskih jezika, Celestin je i studij slovenskoga jezika i književnosti promatrao kao neodvojiv dio temeljnoga slavističkog studija. To se jasno vidi i iz njegova nastupnog predavanja na Hrvatskom sveučilištu Franje Josipa I. 25. listopada 1878. godine. Nakon kurtoaznoga uvoda, u kojem ističe svoju "čednu zadaću učitelja slavenskih jezika", Celestin posebno ističe važnost poznavanja slavenstva (ili, kako on piše, "slavenoznanja"), kojeg pak ne može biti bez dobrog poznavanja slavenskih jezika i književnosti. Iako će poznavanje nekoliko slavenskih jezika u životnoj praksi uvijek biti iznimkom, Celestin piše da mladeži treba pružiti priliku "izučavanju ovih jezika, te si pojedini mogu razdijeliti posao tako, da bi jedni izučavali po jedan koji iz slavenskih jezika, a drugi za tim opet drugi, te bi tako s vremenom cjelina narodne inteligencije mogla postići uvjete, neophodno potrebne za slavenoznanja".¹

Romantični ideal slavenske uzajamnosti, koji se snažno osjeća u Celestinovu uvodnom predavanju, potkrijepljen je nizom argumenata. S današnje točke gledišta osobito se čini zanimljivim njegovo zapažanje da proučavajući tuđe narode proučavamo ujedno i sami sebe. Mnogi slavenski narodi zapravo su nam tuđi jer, piše Celestin, "poznata je stvar, da se čovjek za ono što ima pred očima, običava manje brinuti, misleć da mu je već dosta poznato i to sve dok ne naleti na tuđe, nepoznate mu odnošaje, te i nehotice prisposodabljujuć ih sa svojimi sigurno nalazi mnogo toga, česa prije opažao nije. I može se kazati, da se samospoznaja razvija i napreduje najobičnije i najviše baš ovim putem".²

Kao "najdublji kulturni teoretičar svoga vremena" (M. Boršnik), Celestin jezikom obrazovana intelektualca 19. stoljeća govori o problemima koji zaokupljaju i današnju zbilju: o odnosu prema Drugom i drukčijem, o problemu identiteta i razlike, o potrebi tolerancije i razumijevanja među narodima, o kulturnoj raznolikosti kao istinskom bogatstvu. Upravo se sve popularnija suvremena interdisciplinarna znanost – ksenologija (grč. *xénos* = stran) – bavi proučavanjem odnosa čovjeka s *kulturalnim alteritetom* ističući interdependenciju vlastitoga i stranoga kao fundamentalni antropološki modus naše egzistencije.³ Celestin svoja "ksenološka" istraživanja stavlja u kontekst tada još uvijek aktualnog ideologema slavenstva pa u tim okvirima artikulira i potrebe razumijevanja među slavenskim narodima s posve jasnim motivima: "Slaveno-znanje imalo bi nam pokazivati, što je slavensko, što tuđe, što koristno, što štetno, što imade budućnost, a što je nema, što zdravi razvitak pospešuje, a što ga zadržava ili bi ga moglo dapače obustaviti na dulje ili kraće vrijeme. Na temelju takvog znanja mogao bi se razvijati svaki slavenski narod, koji imade u obće uvjete samobitnog obstanka i to sigurnije i uspješnije nego do sada te bi izbjegnuo mnogim kojekakovim stranputicam, povjestničkim pogreškam, kojima je dosta bogata poviest pojedinih slavenskih naroda."⁴

Već 1880. godine Celestin počinje u Zagrebu s predavanjima i iz slovenske književnosti, i to simboličnim predstavljanjem poezije najvećega slovenskog pjesnika

¹ Usp. *Uvodno predavanje što ga je imao na hrvatskom sveučilištu Franje Josipa I. dne 25. listopada god. 1878. učitelj slavenskih jezika Dr. Fr. J. Celestin*, Zagreb, 1878, str. 4.

² *Ibid.*, str. 5.

³ Usp. Alois W i e r l a c h e r – Corinna A l b r e c h t, "Kulturwissenschaftliche Xenologie", u: *Konzepte der Kulturwissenschaften*, ur. Ansgar i Vera Nünning, Stuttgart-Weimar, 2003, str. 281.

⁴ *Uvodno predavanje...*, str. 5.

F. Prešerena. Rezultat rada na tom sveučilišnom kolegiju bit će ekstenzivna studija tiskana u reprezentativnom časopisu *Vienac* (1881.)⁵, objavljena potom i u obliku zasebne knjižice *France Preširen* u izdanju Dioničke tiskare u Zagrebu 1882. U njoj je France Prešeren predstavljen kao "sinonim slavenskog preporodjaja" i kao jedan od znamenitijih "slavenskih budioca". Taj "prirodni spoj" Prešernova patriotizma unutar *slavenskoga* kulturnog konteksta na neki je način i ključ Celestinova djelovanja na Sveučilištu u Zagrebu.

II.

Nakon Celestinove smrti (umro je u Zagrebu 1895. godine) zagrebačka slovenistika na neko je vrijeme zamrla, najvjerojatnije zbog kadrovskih razloga. Na njezino sveučilišno institucionaliziranje trebat će pričekati gotovo dva desetljeća. Inicijativa je pokrenuta 1911. godine, realizirana 1914., a glavna uloga u tom procesu pripast će Slovcu Franu Ilešiču (1871. – 1942).

Ilešič je slavistiku doktorirao *sub auspiciis imperatoris* u Grazu 1901. tezom o dramatici u slovenskoj književnosti, a potom je radio kao srednjoškolski profesor u Ljubljani. Od 1907. do 1914. bio je predsjednik Slovenske matice i urednik njezinih izdanja, a uređivao je i časopis *Slovan* (1910. – 1913). Na Sveučilištu u Zagrebu habilitirao se 1914. za docenta slovenskog jezika i književnosti. Pet godina kasnije izabran je u zvanje redovitoga profesora i na toj će funkciji ostati sve do 1941. godine.

Ako se za Celestina može reći da je bio utemeljitelj zagrebačke slovenistike, Ilešič je bio njezin afirmator i kanonizator. On je profilirao studij, odredio mu osnovnu fizionomiju i pravac djelovanja. A taj je pravac od početka bio proučavanje slovenske književnosti u širem slavističkom i u poredbenom ključu. Ilešič je uglavnom i birao komparatističke teme usmjerivši svoju znanstvenu energiju na istraživanje veza slovenske književnosti s njemačkom, češkom i, dakako, hrvatskom književnošću. Upravo traženje tih slovensko-hrvatskih "zona dodira" obilježilo je njegov znanstveni opus. Pisao je o intenzivnim vezama Hrvata i Slovenaca u doba protestantizma, o hrvatsko-slovenskim kulturnim i jezičnim prepletanjima, o Gaju i ilirizmu te osobito o književnoj ostavštini Stanka Vraza, o čemu je u više navrata elaborirao u *Časopisu za zgodovino in narodopisje* (1927. – 1934). Bio je veliki Vrazov zagovornik, zbog čega je umanjivao čak i književno-estetske kvalitete Franceta Prešerena i njegove zasluge u slovenskom nacionalnom buđenju.⁶ Poznata je Ilešičeva izjava o Vrazovu prelasku u Zagreb: "Ako je Vraz iz svojega zavičaja prešiel v Zagreb, ni bilo to večje uskoštvo, nego bi bilo, ako bi prešiel v Ljubljano. To je ideja Slovenskih Goric".⁷

Za vrijeme svoga zagrebačkoga djelovanja Ilešič je postao istinski posrednik između dviju kultura, a osobito je puno učinio za afirmaciju slovenske književnosti u Hrvatskoj. U tom kontekstu treba spomenuti njegovu antologiju *Cviete slovenskoga pjesništva* (1906.) u kojoj su pjesme tiskane u "originalu", dakle

⁵ Studija je u *Viencu* izlazila u nastavcima od br. 41 do 49.

⁶ Usp. Fran Ilešič, *Prešeren in slovanstvo*, Ljubljana, 1900.

⁷ Usp. Fran Ilešič, *Ob Vrazovi lipi*, Ljubljana, 1910, str. 19.

na slovenskom jeziku, dok je hrvatskom recipijentu za lakše praćenje teksta pridodana kratka slovenska gramatika i prikladni rječnik.⁸ I druga slična Ilešičeva antologija *Slovenske novele i povesti* (1907.) donosi tekstove slovenske pripovjedne proze u izvorniku. Vrijedan je i njegov kratak, ali vrlo instruktivan "Ocrtnajnovije slovenske književnosti" objavljen u *Hrvatskom kolu* (1905.).

Međutim, za Ilešiča se obično vezuje i ideološka aktivnost koja je išla u pravcu prevrednovanja slovenske književne i kulturne povijesti s novoilirskih ili ilirotvornih pozicija.

Novoilirski pokret razvila je slovenska inteligencija okupljena oko časopisa *Veda* koji je izlazio u Gorici od 1911. do 1915. godine, a glavni im je cilj bilo jezično i kulturno ujedinjenje Slovenaca s Hrvatima i Srbima kao nužan preduvjet političkoga ujedinjenja.⁹ Na tom se ideološkom tragu kretao i Fran Ilešič pa se stoga ocjene njegova znanstvenog djelovanja (i eventualnih zasluga) u Sloveniji i Hrvatskoj prilično razlikuju.

Naime, Ilešič je u slovenskoj književnoj historiografiji i lingvistici postao omraženim zagovornikom tzv. novoilirstva uoči Prvoga svjetskog rata, a njegov je rad, s gledišta slovenskih nacionalnih i kulturnih interesa, ocijenjen izrazito negativnim i štetnim. Stvoren je čak i poseban pejorativan termin – "ilešičevstvo" – kao oznaka za novi tip nastojanja za promjenom slovenskoga identiteta koji, dakako, budi jasne asocijacije na otpadništvo, dakle renegatstvo. Po mišljenju J. Toporišiča "ilešičevstvo" zvuči kao "vrazovstvo" i u biti je s njim identično.¹⁰ Razlika je među njima samo u vremenskom "pomak" od nekih sedamdesetak godina.

U ideološkom smislu Ilešičeva je ideološka pozicija bliska stajalištima "preporodovaca" koji su težili političkom, kulturnom i jezičnom jedinstvu Slovenaca s ostalim južnoslavenskim narodima. Njihovo je ishodište u tezi da je slovenstvo narodnosna oznaka, dok je jugoslavstvo politička cjelina u okviru koje se narodnosna samobitnost ostvaruje.¹¹ Novoilirstvo se tako tridesetih godina 20. stoljeća prirodno uklopilo u jugoslavensku unitarističku koncepciju po kojoj su Srbi, Hrvati i Slovenci tri *plemena* jednoga naroda. Oni govore raznim dijalektima pa je potrebno što prije stvoriti zajednički standardni jezik za cjelokupno jugoslavensko područje.

I unutar hrvatskoga nacionalnog korpusa bilo je dosta pristaša jugounitarističke ideološke pozicije. Ideju o jednom "narodu koji nastaje" teorijski je razradio već 1913. Milan Marjanović¹² s jasnom argumentacijom da jedino ideja jedinstva

⁸ Antologija, na žalost, nije sastavljena po estetskim nego po lokalpatriotskim, regionalnim (istočnoštajerskim) i kulturno-političkim kriterijima pa su u nju ušli i neki pjesnici koje kasnije slovenska historiografija nije ovjerila. Osim toga, Ilešič je na nedopustiv način intervenirao u pjesnički jezik, ispuštao pojedine strofe ili nasilno izvlačio pjesme iz ciklusa. Usp. o tome: Jožica Čeh, "Cankarjev pogled na ilirizem in novoiliristične ideje Frana Ilešiča", u: *Preseganje meje*, ur. M. Hladnik, Ljubljana, 2006, str. 159.

⁹ Bogumil Vošnjak, jedan od urednika *Vede*, postao je 1912. privatni docent za opće državno pravo na Sveučilištu u Zagrebu. Kasnije je aktivan član Jugoslavenskog odbora, a 1917. sudjeluje, kao jedini Slovenac, i u stvaranju Krfske deklaracije.

¹⁰ Usp. Jože T o p o r i š i č, "Ilešičevstvo", u: *Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Drugi del, Ljubljana, 1983, str. 305–327.

¹¹ *Ibid.*, str. 310.

¹² Usp. Milan M a r j a n o v i ć, *Kako nastaje narod*, Rijeka, 1913.

Hrvata, Srba i Slovenaca može udovoljiti prirodnoj težnji da budemo kao narod veći, jači, slobodniji i nezavisniji. Brojni su hrvatski pisci za volju "nacionalnoga jedinstva" počeli pisati ekavicom (A. B. Šimić, M. Krleža, I. Andrić, A. Cesarec, U. Donadini, G. Krklec, A. Barac, T. Ujević), a neki su – osobito iz krugova bliskih zloglasnoj političkoj organizaciji Orjuna – završili u renegatstvu i otvorenom neprijateljstvu prema Hrvatskoj (N. Bartulović, Đ. Vilović).¹³

Ilešič je već u tekstu "Primož Trubar in njegovo doba" (*Trubarjev zbornik*, 1908.) pisao da u prvoj polovici 19. stoljeća kod Slovenaca još nije bilo osjećaja slovenskoga zajedništva nego je prevladavala pokrajinska, dakle partikularna svijest. Odnos između Slovenaca i Hrvata opisuje ovako: "Slovenci in Hrvati si takrat nismo bili 'tujci' niti 'bratje', bili smo prav za prav eno. Razlika je bila v imenu, prav tako kakor imenuje na pr. dandanes štajerski Slovenec svojega politično ločenoga ogrskega sojezičnika le 'Vogra'. Mešali so se Hrvati in Slovenci tudi še za protestantske dobe, predikantje prav tako pri delu, kakor kmetje v svojih bunah, ter je sodelovanje Slovencev in Hrvatov pri protestantskem pokretu le nadaljevanje starih razmer."¹⁴

Već četiri godine kasnije u raspravi "Naš preporod" (*Veda*, 1912.) Ilešič za sebe rabi oznaku "skrajni Ilirec" i piše da radi za slovenski narod samo koliko on jest i koliko želi biti u velikoj južnoslavenskoj grupi: "Slovenski narod je in bo po svojih kvalitetah izvrsten kulturni kvas južnoslovanstva, sam za sebe ne pomenja nič".¹⁵

Ilešičevu ideološku poziciju možda najbolje razotkriva anketa o tzv. "jugoslavenskom pitanju" koju je proveo časopis *Veda* iz Gorice 1913. godine. *Vedina* anketa trebala je u Sloveniji pripremiti teren za skoro jugoslavensko sjedinjenje i za rješavanje jezičnoga pitanja za Srbe, Hrvate i Slovence već prije osnivanja jugoslavenske države.¹⁶ U tom smislu ona je prethodila poznatoj Skerlićevoj anketi o južnom ili istočnom narječju koji bi trebao postati osnovom budućega književnog jezika "od Trsta do Bitole".¹⁷

Na *Vedina* pitanja o statusu slovenskoga jezika u odnosu na hrvatski odnosno srpski, o jezičnom jedinstvu, o mogućnosti napuštanja vlastitoga jezika i o ulozi koju bi morali imati jezikoslovci u procesu političkoga ujedinjavanja, Ilešič daje odgovore koji idu nedvosmisleno u pravcu unificiranja jezika u budućoj državnoj zajednici Srba, Hrvata i Slovenaca. To bi pak, u konačnici, nužno vodilo likvidaciji slovenskoga jezika. Jer kako drukčije protumačiti sljedeće rečenice: "Kakor je jezik najjasniji znak naroda, tako je jezikovno jedinstvo najjasniji znak narodnoga edinstva. /.../ Kot bodoči rezultat razvoja si želim popolno jedinstvo Slovencev in Hrvatov. En vrhovni knjižni jezik bo pri tem nastajali in nastal sam na sebi brez težkega nasilstva in bo najsigurniji znak onega edinstva."¹⁸

¹³ Usp. Ivan J. Bošković, *Orjuna – ideologija i književnost*, Zagreb, 2006.

¹⁴ Fran Ilešič, Primož Trubar in njegovo doba, u: *Trubarjev zbornik*, Ljubljana, 1908, str. XXVII.

¹⁵ Fran Ilešič, "Naš preporod", *Veda*, 1912, str. 171.

¹⁶ Usp. Miloš Okuka, "Odjeci 'Vedine' ankete o jeziku u Bosni i Hercegovini", u: *Obdobje simbolizma u slovenskom jeziku, književnosti in kulturi*, Drugi del, Ljubljana, 1983, str. 330.

¹⁷ Usp. Jovan Skerlić, "Anketa o južnom ili istočnom narječju", *Srpski književni glasnik*, 32, 1914, str. 2–7, 114–125, 217–228, 285–293, 375–389, 438–447, 526–528.

¹⁸ "Odgovori na anketo", *Veda*, 1913, str. 105.

Ilešič je posve na tragu svoga uzora, ilirca Stanka Vraza, kada tvrdi da područje slovenskoga jezika nije dovoljno veliko da bi se u njemu mogle uspješno razvijati sve grane književnosti i znanosti. Iako piše da nije potrebno da Slovenci odmah napuste svoj jezik, ipak upućuje poziv slovenskim znanstvenicima da nastoje svoje "čisto znanstvene stvari" pisati "srpskohrvatski" i smatra da je prije političkog udruživanja "jezikovno zbliževanje mogoče in potrebno". Sa simpatijama gleda na činjenicu da ime "Ivan" sve više potiskuje "Janeza" i smatra da je za "osjećaj zajedništva" važna činjenica da su među Slovencima sve popularnija "jugoslavenska imena" (Dušan, Milivoj, Svetozar, Vladimir, Boris, Ivo, Božo, Rado).

Ilešič, nadalje, ističe važnost pravopisa i školskih knjiga koje će slovenskoj omladini otvoriti pogled "po hrvatsko-srbskem svetu", dok u Slovenskoj matici vidi glavnu organizacijsku snagu koja bi, smišljenom politikom, vodila akciju približavanja slovenskoga jezika "srpskohrvatskom". Na kraju odgovora na anketu ističe da bi bilo dobro kad bi slovenski kandidati za profesore barem jednu godinu studirali u Zagrebu i spominje V. Jagića koji se ismijavao onima "ki ne vidijo prav nič preko omejenega ozemlja svojega naroda".

Takve težnje preporodovaca i noviliraca naišle su prirodno na snažnu osudu i primjeren protuudar u slovenskoj kulturnoj javnosti. Najmoćniji i najutjecajniji svakako je bio glas Ivana Cankara, koji je već u razgovoru s Izidorom Cankarom 1911. spočitnuo Ilešiču da je pod njegovim vodstvom Slovenska matica odvedena u "ilirski gnoj", dok je za spomenutu Ilešičevu antologiju *Cvieće slovenskoga pjesništva* napisao da je upravo jugoslavenski skandal: "Kar je kdaj skokodakalo kak slovenski verz, je podal kot slovensko poezijo. V kratkim življenjepisih blesti kod literarni karakteristikon in najvišja odlika dični naslov: Zemljak Stanka Vraza".¹⁹

S ilirizmom i Ilešičevim novoilirstvom Cankar se posebno oštro obračunao u poznatom tekstu "Slovenci in Jugoslovani"²⁰, a kasnije se s tim problemom sustavno pozabavio i Josip Vidmar u knjizi *Kulturni problem slovenstva* (1932.). U svakom slučaju Ilešič je ostao u slovenskoj kulturnoj povijesti obilježen atributom otpadnika, dok su "ilešičevstvo" i "novoilirstvo" ocijenjeni primjerima izrazito protuslovenske aktivnosti.

III.

Ilešičevim umirovljenjem 1941. godine mjesto profesora slovenske književnosti na Sveučilištu u Zagrebu i formalno se ispraznilo. Brigu za slovensku književnost na neko je vrijeme preuzeo istaknuti hrvatski književni historiograf Antun Barac (1894. – 1955.), a kolegij se predavao u okviru Katedre za noviju hrvatsku književnost i ostale jugoslavenske književnosti.

Po svojim ideološkim nazorima Barac je bio blizak Ilešiču. I on se zalagao za etničko jedinstvo Hrvata, Srba i Slovenaca, o čemu zorno svjedoči tekst "Književno jedinstvo" (*Književni jug*, 1919.) u kome Barac kritizira podjelu jugoslavenskih

¹⁹ Usp. Izidor C a n k a r, *Leposlovje, eseji, kritika*, Ljubljana, 1968, str. 141.

²⁰ Ivan C a n k a r, "Slovenci in Jugoslovani", *Zarja*, 15. –17. IV. 1913. Pretiskano u: *Zbrano delo*, sv. XXV, Ljubljana, 1976, str. 228–238.

književnosti po zemljopisnom načelu i za to navodi različite argumente – od jedinstvenosti i nedjeljivosti stare crkvene i apokrifne književnosti do činjenice da sve dijelove naših književnosti u cjelinu povezuje narodna poezija, koja je zajednička i Hrvatima i Srbima i Slovencima.²¹ Teritorijalnoj podjeli protive se i specifične dvojnosti, zajednička pripadnost određenih književnih fenomena i procesa. "Historija se hrvatske reformacije" – piše Barac – "ne da odeliti od slovenske, pa je sama sobom nerazumljiva, necelovita. One zajedno čine jedno jedinstvo, pa rastavljati ih znači isto, što i raskidati živ, jedinstven organizam".²²

Barac je, u skladu sa svojim tadašnjim političkim opredjeljenjem, zastupao tezu da na "jugoslavenskom području" postoji (samo) jedna književnost jednoga naroda, ali je pisana različitim "narječjima". No upravo je sa slovenskom književnošću imao najviše teškoća u smislu definiranja tobožnjega organskog karaktera "jugoslavenske književnosti".

Barac se sa slovenskom književnošću bavio tek uzgred i sporadično.²³ Vrijedi ipak zabilježiti njegovu studiju o Simonu Gregorčiču, napisanu kao predgovor Gregorčičevoj *Antologiji* u izdanju Narodne knjižnice u Zagrebu (1924.), potom raspravu "Iz slovenske nauke o književnosti" (*Hrvatsko kolo*, 1953.) s prilično preciznim opisom znanstvenih i metodoloških opredjeljenja trojice – u tom trenutku – najznačajnijih slovenskih književnih historiografa (I. Prijatelja, F. Kidriča i A. Slodnjaka) te osvrta na Vrazova slovenska djela²⁴. Dakako, tu je i pregled slovenske književnosti kao integralni dio poznate Barčeve knjige *Jugoslavenska književnost* (1954.).

Knjiga je prvotno pisana za inozemstvo, i to po narudžbi tadašnje Komisije za kulturne veze s inozemstvom. Trebao je to zapravo biti informativni pregled naših književnosti za strance, a pojavio se i na hrvatskom jer – kako piše Barac – "ima mišljenja, da je i ovakva, kakva jest, u nestašici opširnijih djela bolja nego išta".²⁵ Od ukupno 318 stranica knjige maloga formata prilozi o slovenskoj književnosti obuhvaćaju šezdesetak stranica, s time da su relativno opširnije zahvaćena samo stilska razdoblja do – uključivo – moderne. Književnost poslije ujedinjenja 1918. prikazana je samo letimično, u kratkim obrisima i sa samo jednim reprezentativnim književnikom iz svakoga naroda. Tako slovensku književnost između dvaju svjetskih ratova predstavlja Prežihov Voranc.

Ipak, ne možemo preći preko očigledne činjenice da su hrvatska i srpska književnost u zajedničkom pregledu prikazane znatno studioznije, temeljitije i preciznije od slovenske. Iako je Barac i u poglavlju o slovenskoj književnosti pokazao prilično dobro poznavanje građe, iako je dao nekoliko vrlo uspješnih književnih portreta (Prešeren, Aškerc, Župančič, Cankar), upravo u slovenskom dijelu ima najviše i pogrešaka i omaški, o čemu je opširno pisala i slovenska književno-znanstvena kritika.²⁶

²¹ Antun Barac, "Književno jedinstvo", *Književni jug*, 3, sv. 4, 1919, str. 151.

²² *Ibid.*, str. 146.

²³ Usp. o tome: Krešimir Nemeć, "Antun Barac in slovenska književnost", u: *Med literarno teorijo in zgodovino*, Ljubljana, 1990, str. 133–142.

²⁴ Usp. Stanko Vraz – Petar Preradović, *Djela*, ur. A. Barac, Zagreb, 1954, str. 7–32.

²⁵ Antun Barac, *Jugoslavenska književnost*, Zagreb, 1954, str. 319.

²⁶ Usp. npr. Janez Rotar, "A. Barac: Jugoslavenska književnost", *Beseda*, 3, br. 8/9/10, 1954, str. 588–592.

Ne možemo zaobići ni singular (*jugoslavenska*) u naslovu knjige. On, na prvi pogled, govori o upornosti i ustrajnosti Barčeva unitarnoga ideološkog koncepta, no sama realizacija historiografskog pregleda jasno dokazuje da jedinstvena jugoslavenska književnost ne postoji nego da, naprotiv, "jugoslavenski narodi imaju svoje samostalne književne i kulturnopovijesne tradicije"²⁷.

Kao pročelnik tadašnjega Odsjeka za jugoslavenske jezike i književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu Barac je pokrenuo inicijativu za ponovnim osamostaljenjem Katedre za slovenski jezik i književnost. Nakon njega predavanja iz slovenskoga jezika i književnosti preuzima nakratko – od 1947. do 1950. godine – Anton Slodnjak (1899. – 1983.), i to u statusu izvanrednoga profesora. Za vrijeme svoga zagrebačkog djelovanja Slodnjak se posvetio izdavanju slovenskih djela Stanka Vraza, koje će objaviti u dva sveska 1952. godine²⁸. U njima je, na podlozi opširne građe, osvijetlio uzroke Vrazove konverzije: napuštanje slovenskoga jezika i okolnosti koje su presudile u njegovu prijelazu u Zagreb.

Nakon Slodnjakova izbora za redovitoga profesora za povijest slovenske književnosti na Filozofskom fakultetu u Ljubljani Katedru za slovenski jezik i književnost u Zagrebu 1950. preuzima Fran Petrè (1906. – 1978.) i na njoj će ostati punih 25 godina.

IV.

S Petretom započinje novo poglavlje zagrebačke slovenistike. Petrè je slavistiku završio u Ljubljani, a stručno se usavršavao u Parizu (1935. – 1936.) i Pragu (1939. – 1940.). Proizišavši iz "Kidričeve škole", on je kasnije dugo vremena podupirao i dalje razvijao teorijsku paradigmu svoga učitelja.²⁹ U osnovi je te paradigme vjera u činjenicu, u mogućnost objektivne istraživačke metode te uvjerenje da se brojnim induktivnim operacijama može na kraju doći do pouzdane slike analiziranoga predmeta. Međutim, problem je toga pozitivističkog redukcionizma bio u tome što je provjerljive činjenice otkrivao uglavnom *izvan* estetskoga objekta: građa se gomilala, činjenice su se slagale jedna na drugu, ali samo umjetničko djelo i njegov karakter ostajali su izvan žarišta empirijske analize.

Pozitivističku metodologiju svoga učitelja Petrè je najdosljednije primijenio već u svojoj disertaciji *Vrazova graška leta 1830-1838* (1938.), a potom u knjizi *Poizkus ilirizma pri Slovencih* (1939-), koja slovi kao jedan od najkvalitetnijih dosega kidričevske znanstvene metodologije. Fenomen ilirizma u tom je periodu i inače prevladavajuća tema Petretova znanstvenog interesa, o čemu svjedoči niz objavljenih tekstova: "Nepotvorjena podoba ilirizma in njegovih nosilcev" (*Akademski glas*, 1935.), "Vrazovo pojmovanje ilirizma" (*Sodobnost*, 1938.) i, osobito, polemika s M. Mohorič "Razgovor o politični vsebini slovenskega ilirizma" (*Sodobnost*, 1939.).

²⁷ Usp. Rolf Dieter K l u g e, "Njemački prijevod Barčeve 'Jugoslavenske književnosti'", u: *Barčev zbornik*, ur. M. Šicel, Zagreb, 1984, str. 213.

²⁸ Stanko V r a z, *Slovenska djela* I-II, ur. A. Slodnjak, Zagreb, 1952.

²⁹ Usp. Krešimir N e m e c, "Slovenska književnoteorijska misao poslije Drugog svjetskog rata", *Umjetnost riječi*, 31, br. 4, 1987, str. 353–375.

U tim radovima odmah upada u oči nedvosmislen Petretov otklon od "ilešičevstva" i novoilirskih tendencija te bliskost Kidričevim ideološkim pozicijama. Petre analizira društvenopolitičke i kulturološke odnose u slovenskim zemljama u vrijeme prodora ilirske ideje (1835. – 1849). Njegova knjiga *Poizkus ilirizma pri Slovencih* prvi je pokušaj sustavna i trezvena objašnjenja uzroka rasta, razvoja i, konačno, neuspjeha ilirskoga projekta u slovenskim zemljama. Nastala je na temelju proučavanja opsežne dokumentarne građe: korespondencije, rukopisa, arhivskih tekstova.

Pokušat ćemo Petretov pogled na ilirizam prikazati objektivno, imajući stalno u vidu razumljive razlike u pogledima na taj fenomen u Hrvatskoj i Sloveniji: za Hrvate je Gajev ilirizam bio nacionalna integracijska ideologija, a za Slovence pokušaj odnarođivanja i "utapljanja" u veću (južno)slavensku zajednicu.

Usporedo s rađanjem slovenske nacionalne svijesti u prvoj polovici 19. stoljeća, u jednom dijelu inteligencije pojavila se bojazan da je slovenski narodni organizam preslab za održanje autohtone kulturne egzistencije. Na toj je podlozi zasijana klica ilirizma.

Ilirska je ideja u slovenskim zemljama skrivala u sebi zanimljiv paradoks koji je prvi put, u svim aspektima, osvijetlila upravo Petretova monografija. Paradoks je bio u tome što je s jedne strane ilirizam nesumnjivo značio opasnost u borbi za slovensku nacionalnu samobitnost, potencijalno slabljenje narodne energije i krizu kulturnog identiteta. Međutim, na drugoj strani, pristaše ilirizma u Sloveniji vidjeli su u idejama romantičnog savezništva među Slavenima važan argument u borbi protiv druge velike opasnosti: germanizacije. Mogućnošću kulturnoga (a potom i političkoga) ujedinjenja naroda na slavenskom jugu osnažila bi se velika (južno)slavenska fronta protiv sve agresivnije germanizacije. Ilirizam je tako oživio stare snove o "ustvaritvi velike narodne enote na slovanskom jugu, ki bi bila v trenjih narodov sposobna kljubovati nevarnostim izza meja"³⁰.

Tanak sloj slovenske inteligencije našao se tako pred dilemom koju bismo mogli formulirati ovako: pokušati sačuvati svoj jezik i izgraditi nacionalni identitet u izrazito nepovoljnim političkim uvjetima, ili sve to žrtvovati i utopiti se u kulturi drugog naroda u ime stvaranja velikog, udruženog slavenskog "bloka" koji će služiti kao zapreka germanskim aspiracijama. U tom sudaru između – uvjetno rečeno – etnocentrizma i romantičnog panslavizma pobijedila je prva koncepcija, ona koju su zagovarali F. Prešeren i M. Čop. Po Petretovu mišljenju ključ takva ishoda krije se u tadašnjoj socijalnoj strukturi slovenskog naroda. Prevagu je odnio mali ali najosvješteniji dio slovenske inteligencije koji su činili isključivo seljački sinovi: "Na njih delu je kot na tanki niti visela narodna usoda ljudstva, ki je v sebi pač čutilo razlike do nemštva, toda še ni imelo toliko izgrajene kulturne organizacije v lastnem jeziku in narodnem duhu, da bi bil sleherni otrok, ki je bil oddan v šole ter namenjen višjemu poklicu, obvarovan nevarnosti prehoda v tuje kulturno območje in s tem tudi nevarnosti počasnega prevzema tuje narodnosti"³¹.

³⁰ Usp. Fran Petre, *Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835-1849)*, Ljubljana, 1939, str. 5.

³¹ Ibid., str. 9.

Petretove analize pokazale su da je ilirska ideja na slovenskom tlu, doduše, prouzročila polarizaciju nacionalne svijesti, ali da je iz te polarizacije slovenski duh izišao jači i samosvjesniji. Pozicije samosvjesnoga slovenstva, na tragu svojih učitelja I. Prijatelja i F. Kidriča, dosljedno će u svojim radovima braniti i Fran Petrè. Činit će to, stjecajem okolnosti, uglavnom izvan domovine: prvo na novoustanovljenom sveučilištu u Skopju (1946. – 1949.), a potom – do umirovljenja 1975. – na Sveučilištu u Zagrebu.

Dolazak u Zagreb imao je presudnu važnost u oblikovanju Petretova književnoznanstvenog habitusa. Zagreb je u tom trenutku postao središte književnoteorijske misli u Jugoslaviji. Nakon političkoga otvaranja 1952. godine zbivanja na području znanosti o književnosti bila su vrlo burna: nastojalo se što brže nadoknaditi zaostajanja za aktualnim tendencijama na europskoj sceni. Almanah *Pogledi 55* i potom časopis *Umjetnost riječi* (pokrenut 1957.) postali su žarišta nove teorijske misli. Od tada govorimo o tzv. *zagrebačkoj školi* koja je, bez obzira na raznorodne poticaje na kojima se formirala (formalizam, stilistička kritika, fenomenologija, američka nova kritika), značila prvi teorijski osviješteni koncept na prostoru bivše države.

Fran Petrè bio je aktivni sudionik u tim procesima. Dapače, igrao je u njima jednu od istaknutijih uloga. Od početka je bio jedan od urednika i stalnih suradnika *Umjetnosti riječi*, bio je promotor interpretacijske metode, a sa Zdenkom Škrebom i suurednik fundamentalnoga projekta *zagrebačke škole* – knjige *Uvod u književnost* (¹1961, ²1969). Iako sam nije imao osobitih ambicija na književnoteorijskom planu, njegovi tekstovi koji su nastajali od pedesetih godina do smrti govore o autorovoj snažnoj ukorijenjenosti u metodološke okvire *zagrebačke škole*.

Zahvaljujući teorijskim poticajima koje je dobio od *zagrebačke škole* Petrè se postupno oslobodio kidričevske biografsko-sociološke metode i na posve nov način interpretirao pojave u slovenskoj moderni (Cankar, Župančič), a osobito se posvetio proučavanju slovenskoga književnog ekspresionizma. Studije "Kozmička poezija Mirana Jarca" (*Naša sodobnost*, 1955), "Podbeškov problem" (*Naša sodobnost*, 1956.), "Idejnost i izraz ekspresionizma" (*Umjetnost riječi*, 1957.), "Uz genezu hrvatskog i slovenskog ekspresionizma" (*Kritika*, 1969.) i dr. najdragocjeniji su dijelovi njegova znanstvenog opusa i njegov najvažniji prilog slovenskoj znanosti o književnosti. U njima se jasno vidi da je preuzimanje interpretacijske metode unijelo u Petretovo stvaralaštvo nove vidike i poticaje. Stari problemi odjednom su se prikazali u novom svjetlu. Imanentna interpretacija vodila ga je prema otkrivanju novih slojeva u Cankarevu djelu, poput primjerice posve novog čitanja romana *Nina* (*Umjetnost riječi*, 1970.), ili novog pogleda na temu tuđinca i otuđenosti u Cankarevu djelu (*Dialogi*, 1969.).

Petretovo znanstveno djelovanje u Zagrebu bilo je dvosmjerno: bio je posrednik slovenske književnosti i kulture u Hrvatskoj, ali je isto tako prenosio znanja o književnosti iz Hrvatske u matični slovenski prostor.³² U zagrebačkim novinama i

³² Usp. Krešimir N e m e c, "Fran Petrè v tokovih slovenske vede o književnosti", predgovor knjizi: Fran Petrè, *Tradicija in inovacija*, ur. K. Nemeč, Ljubljana, 1990, str. 15. O F. Petretu usp. i Zoltan J a n, "Prispevek Frana Petreta k razvoju slovenske literarne vede", u: *Preseganje meje*, ur. M. Hladnik, Ljubljana, 2006, str. 57–65.

časopisima i na radiju redovito je informirao o važnijim pojavama i događanjima u slovenskoj književnosti, dok je u *Slovenskem poročevalcu*, *Ljubljanskem dnevniku*, *Delu* i *Našim razgledima* pisao o važnijim kulturnim događajima u Zagrebu (o knjigama, kazališnim predstavama, izložbama). Takav intenzitet kulturno-posredničke aktivnosti između Slovenaca i Hrvata kasnije više nije dosegnut.

Za vrijeme Petretova djelovanja Katedra za slovenski jezik i književnost kadrovski je ojačala. U jesen 1954. uveden je stalni lektorat slovenskoga jezika, a prvi lektor bio je kasnije jedan od najistaknutijih slovenskih jezikoslovaca Jože Toporišič. U Zagrebu je ostao punih 11 godina (do školske godine 1964./65.) primivši, po vlastitu priznanju, bitne znanstvene poticaje za kasniji rad upravo iz zagrebačkih lingvističkih krugova (Guberina, Skok, Bulcsú, Ham i dr.).³³ Nakon Toporišiča slovenski lektorat preuzeo je F. Drolc (1966. – 1972.), potom V. Nartnik (1972. – 1974.), a od 1974. M. Jakomin (preminula 2006.).

Petrè se pobrinuo i za kadrovsko ekipiranje književne slovenistike. Primio je za asistente generaciju mladih znanstvenika koji su osigurali budućnost zagrebačkoj slovenistici: Stanka Lasića (na Katedri za slovenski jezik i književnost radio od 1957. do 1960.), Aleksandra Šljivarića (djelovao od 1958. do 1996.), Jožeta Pogačnika (djelovao od 1960. do 1970.) i Ivana Cesara (djelovao od 1973. do 1993.).³⁴ Izuzme li se interval u kome je na Katedri radio Jože Pogačnik, lako je uočiti da je Petrè zagrebačku slovenistiku pomalo prepuštao Hrvatima. Intencija je bila jasna: trebalo je stvoriti interes za slovenistiku u zagrebačkoj, hrvatskoj sredini, formirati domaće stručnjake koji će naučiti slovenski jezik i sustavno se baviti slovenskom književnošću i na taj način otvoriti perspektivu za jednu novu kvalitetu i interkulturalni dijalog.

Na zagrebačkom sveučilištu djelovali su brojni istaknuti slovenski stručnjaci: Matija Valjavec, Valentin Zarnik, Fran Celestin, Bogumil Vošnjak, Fran Erjavec, Fran Ilešič, Ivan Grafenauer... Ovdje smo se zadržali samo na tri imena koji su stvorili zagrebačku slovenistiku, a za koje su vezane i karakteristične ideološko-kulturne koncepcije – od slavenstva (Celestin), preko novoilirstva (Ilešič), do samosvjesnoga slovenstva (Petrè).

³³ Usp. o tome: Jože T o p o r i š i č, "Moja zagrebska leta", u: *Preseganje meje*, ur. M. Hladnik, Ljubljana, 2006, str. 49–55.

³⁴ Usp. Zvonko K o v a č, "Domaća-tuja (književna) slovenistika", u: *Preseganje meje*, ur. M. Hladnik, Ljubljana, 2006, str. 199–210.

SLAWENSCHAFT, NEULLYRISMUS, SLOWENENSCHAFT
(AUS DER GESCHICHTE DER ZAGREBER SLOWENISTIK)

Der Beitrag bietet einen historischen Überblick über die Entwicklungsphasen des Studiums der slowenischen Sprache und Literatur in Zagreb, sowie über die damit verbundenen unterschiedlichen ideologischen Modelle. Die Zulassung zur Gründung einer neuen, modernen Universität in der Stadt Zagreb wurde am 19. Oktober 1874 erteilt; knappe zwei Jahre danach beginnen auch die ersten Lehrveranstaltungen zur slowenischen Sprache und, etwas später, auch zur Literatur. Die Tradition der Zagreber Slowenistik liegt nun mehr als 130 Jahre zurück. Der Gründer und erster Professor war Fran Celestin, der das Studienprogramm mit einem breiteren Kontext slawischer Philologie erweiterte. Sein Nachfolger Fran Ilešič, zu neuillyrischen ideologischen Standpunkten neigend, beharrte auf einer vergleichenden Betrachtungsweise und erforschte hauptsächlich die Berührungspunkte zwischen der kroatischen und slowenischen Literatur. Die Zeiten nach Ilešič wurden immer mehr von der selbstbewussten slowenischen Identität geprägt, deren Träger Anton Slodnjak und Fran Petre waren.

SCHLÜSSELWÖRTER: *Universität Zagreb, slowenische Sprache und Literatur, slawische Philologie, Ideologie, Komparatistik.*